

XALQARO HISOB-KITOBLARNING SHAKLLARI VA TURKUMLANISHI

Ilmiy rahbar: **Ernazarov Nuriddin Elamonovich**

E-mail: n.ernazarov@list.ru

Ismatullayev Ma'rufjon Farhod o'g'li

Samarqand Iqtisodiyot va servis instituti Buxgalteriya hisobi va menejment fakulteti
ismatullayevmarufjon8@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada xalqaro hisob-kitoblarning shakllari va turkumlanishi tahlil qilinadi. Xalqaro hisob-kitoblar, iqtisodiy aloqalar va moliyaviy operatsiyalarni boshqarish uchun zarur bo'lgan muhim vositalardir. Maqolada xalqaro hisob-kitoblarning asosiy shakllari, ularning tuzilishi, funksiyalari va turkumlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, xalqaro hisob-kitoblar tizimining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar va zamonaviy tendensiyalar ham yoritiladi. Ushbu tadqiqot iqtisodiy o'zaro ta'sirlarni chuqurroq tushunishga va xalqaro moliya bozorlaridagi o'zgarishlarga tayyor turishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Xalqaro hisob-kitoblar, Hisob-kitob shakllari, Turkumlanish, Iqtisodiy aloqalar, Moliyaviy operatsiyalar, Tizim rivojlanishi

Аннотация. В статье анализируются формы и классификация международных расчетов. Международные расчеты являются важными инструментами управления экономическими отношениями и финансовыми операциями. В статье рассматриваются основные формы международных расчетов, их структура, функции и классификация. Также освещаются факторы, влияющие на развитие системы международных расчетов, и современные тенденции. Данное исследование поможет лучше понять экономические взаимодействия и подготовиться к изменениям на международных финансовых рынках.

Ключевые слова: Международные расчеты, формы расчетов, классификация, экономические отношения, финансовые операции, развитие системы.

Annotation. The article analyzes the forms and classification of international settlements. International settlements are important tools for managing economic relations and financial transactions. The article examines the main forms of international settlements, their structure, functions and classification. It also highlights the factors influencing the development of the international settlement system and modern trends. This study will help to better understand economic interactions and be prepared for changes in international financial markets.

Keywords: International settlements, Settlement forms, Classification, Economic relations, Financial transactions, System development

KIRISH.

Xalqaro hisob-kitoblar global iqtisodiy aloqalarda muhim rol o'ynaydi. Ular mamlakatlar o'rtasida moliyaviy resurslarni taqsimlash, savdo operatsiyalarini amalga oshirish va investitsiyalarni boshqarish uchun zarur vositalardir. Xalqaro hisob-kitoblar tizimi, asosan, turli shakllar va turkumlarga bo'linadi, bu esa iqtisodiy o'zaro ta'sirlarni yanada samarali boshqarishga imkon beradi. Ushbu maqolada xalqaro hisob-kitoblarning asosiy shakllari va ularning turkumlanishi tahlil qilinadi. Xalqaro hisob-kitoblarning asosiy shakllari orasida bank o'tkazmalari, chekkalar, valyuta konvertatsiyasi, savdo kreditlari va sug'urta xizmatlari mavjud. Har bir shakl o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, turli iqtisodiy sharoitlarda qo'llaniladi. Masalan, bank o'tkazmalari tez va xavfsiz moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, chekkalar xalqaro savdo operatsiyalarida xavfni kamaytirish uchun foydalaniladi.

Xalqaro hisob-kitoblarning turkumlanishi esa ularning funksional maqsadlariga qarab amalga oshiriladi. Ular asosan savdo hisob-kitoblari, investitsiya hisob-kitoblari va moliyaviy xizmatlar sifatida guruhlanadi. Savdo hisob-kitoblari tovarlar va xizmatlar almashinuvi bilan bog'liq bo'lib, ularning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va usullar qo'llaniladi. Investitsiya hisob-kitoblari esa kapital oqimlarini boshqarish va moliyaviy risklarni minimallashtirishga qaratilgan.

Zamonaviy davrda xalqaro hisob-kitoblar tizimi globalizatsiya jarayonlari va raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq. Internet va raqamli platformalar orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar tezlik va samaradorlikni oshiradi, bu esa xalqaro iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantiradi. Shu bilan birga, yangi xavf-xatarlar ham paydo bo'lmoqda, masalan, kiberxavfsizlik muammolari va valyuta kurslaridagi o'zgarishlar. Xalqaro hisob-kitoblarning shakllari va turkumlanishi iqtisodiy aloqalarning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning tahlili iqtisodiy jarayonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi va global moliya bozorlaridagi o'zgarishlarga tayyor turishga imkon yaratadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI.

Xalqaro hisob-kitoblarning shakllari va turkumlanishi bo'yicha O'zbekistonda bir qator olimlar tadqiqotlar olib borgan. Ularning ishlarida xalqaro moliyaviy aloqalar, savdo operatsiyalari va investitsiya jarayonlari kabi muhim masalalar yoritilgan. Shu bilan birga, bu olimlar xalqaro hisob-kitoblar tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha takliflar ham berishgan.

Birinchi navbatda, O'zbekiston Milliy universiteti professorlari va iqtisodiyot fakulteti mutaxassislari xalqaro hisob-kitoblar tizimini o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Ular xalqaro savdo va moliya sohasidagi muammolarni tahlil qilib, mamlakat iqtisodiyotida xalqaro hisob-kitoblarning ahamiyatini ko'rsatgan. Masalan, professor Alisher A. Abdullayev xalqaro hisob-

kitoblarning shakllari va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri haqida bir qator maqolalar chop etgan. U, shuningdek, bank o'tkazmalari va chekkalar kabi xalqaro hisob-kitoblar shakllarining samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqqan. Shuningdek, O'zbekiston Davlat iqtisodiyot universiteti professorlari ham xalqaro hisob-kitoblarni o'rganishga e'tibor qaratishmoqda. Professor Gulnora M. Qobilova o'z ilmiy ishlarida xalqaro hisob-kitoblarning turkumlanishini va ularning iqtisodiy aloqalarda o'zaro ta'sirini tahlil qilgan. U, shuningdek, savdo kreditlari va sug'urta xizmatlarining xalqaro hisob-kitoblardagi o'rnini ko'rsatib, ularni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar bergan.

O'zbekistonning moliya vazirligi va Markaziy banki xodimlari ham xalqaro hisob-kitoblar sohasida tadqiqotlar olib bormoqda. Ular xalqaro moliya tizimining zamonaviy tendensiyalarini o'rganish, valyuta siyosati va xalqaro hisob-kitoblarning xavf-xatarlarini minimallashtirish bo'yicha ilmiy ishlanmalar yaratishga intilmoqda. Bu sohadagi tadqiqotlar mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlash va xalqaro moliya aloqalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda xalqaro hisob-kitoblar shakllari va turkumlanishi bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar mamlakat iqtisodiyotini global miqyosda rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu olimlarning ilmiy ishlari xalqaro moliya aloqalarini yanada samarali boshqarishga imkon yaratadi va O'zbekistonning global iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Xalqaro hisob-kitoblarning shakllari va turkumlanishini o'rganish uchun tadqiqot metodologiyasi bir nechta asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu metodologiya sifatida qabul qilingan yondashuvlar, ma'lumotlar to'plash usullari va tahlil qilish texnikalari tadqiqotning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim rol o'ynaydi.

Birinchi bosqichda, tadqiqotning maqsadi va vazifalari aniqlanadi. Bu jarayonda xalqaro hisob-kitoblarning shakllari (masalan, bank o'tkazmalari, savdo kreditlari, sug'urta xizmatlari) va ularning iqtisodiy aloqalarda o'rnini o'rganiladi. Maqsad sifatida, xalqaro hisob-kitoblarning samaradorligini oshirish va ularni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish belgilanishi mumkin.

Ikkinchi bosqichda, ma'lumotlarni to'plash usullari tanlanadi. Bu jarayonda sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlari qo'llanilishi mumkin. Sifatli tadqiqotlar uchun intervyu va fokus-guruhlar o'tkazilishi, miqdoriy tadqiqotlar uchun esa statistik ma'lumotlar, so'rovnomalar va analitik hisobotlar tahlil qilinishi kerak.

Uchinchi, to'plangan ma'lumotlar tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida statistik usullar, grafiklar va diagrammalar yordamida ma'lumotlar vizualizatsiya qilinadi. Bu, o'z navbatida, xalqaro hisob-kitoblarning turkumlanishini va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini yanada ravshan ko'rsatishga yordam beradi. Natijada, olingan natijalar asosida xulosalar

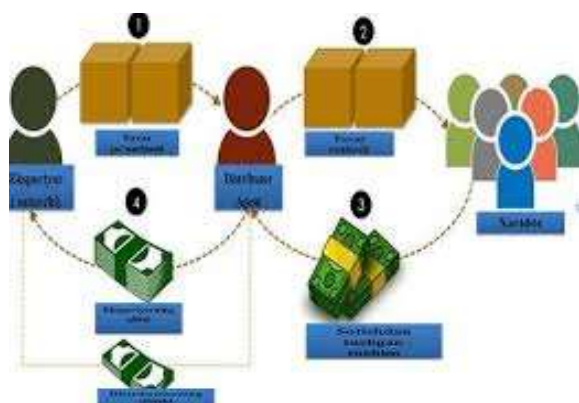
chiqariladi va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu tavsiyalar xalqaro hisob-kitoblar tizimini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Tadqiqot metodologiyasi bu jarayonni tizimli va izchil amalga oshirishga yordam beradi, natijada O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy aloqalaridagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

Xalqaro hisob-kitoblar iqtisodiy aloqalar va savdo operatsiyalarining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Ular mamlakatlar o'rtasida moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishda, to'lovlarni amalga oshirishda va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro hisob-kitoblarning asosiy shakllari quyidagilardan iborat: Bu eng keng tarqalgan hisob-kitob shaklidir.

Mamlakatlar o'rtasida valyuta o'tkazmalari banklar orqali amalga oshiriladi. Bu jarayon tezkor va xavfsiz, shuningdek, xalqaro savdo operatsiyalarida keng qo'llaniladi. Savdo kreditlari eksport va import operatsiyalarida ishlatiladi. Bu shaklda sotuvchi xaridoriga mahsulot yoki xizmatni sotishdan oldin ma'lum muddat ichida to'lovni amalga oshirish imkonini beradi. Xalqaro savdoda risklarni kamaytirish maqsadida sug'urta xizmatlari muhim ahamiyatga ega. Sug'urta kompaniyalari xalqaro hisob-kitoblarda xavf-xatarlarni boshqarishga yordam beradi. Xalqaro hisob-kitoblar uchun valyuta birjalari muhim platforma bo'lib xizmat qiladi. Bu yerda valyutalar almashinuvi amalga oshiriladi, bu esa xalqaro savdo va investitsiyalar uchun zarurdir.

Tahlil natijalariga ko'ra, xalqaro hisob-kitoblarning turkumlanishi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, moliyaviy tizimning barqarorligi va savdo aloqalarining kengligi bilan bog'liq. Mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning kuchayishi, xalqaro hisob-kitoblarning samaradorligini oshirishga olib keladi. Shuningdek, texnologik innovatsiyalar, masalan, blockchain va raqamli to'lov tizimlari, xalqaro hisob-kitoblarning shakllarini yangilashga yordam bermoqda. Ular tezlikni oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi, bu esa xalqaro savdoni yanada samarali qiladi. Natijada, xalqaro hisob-kitoblarning shakllari va turkumlanishi iqtisodiy aloqalar rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Ular mamlakatlar o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni mustahkamlashga, savdo operatsiyalarini soddalashtirishga va global iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Xalqaro hisob-kitoblarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish, mamlakatlarning iqtisodiy pozitsiyasini yanada kuchaytirishga yordam beradi.

Hisob-kitob shakli	Mohiyati	Eksportchi uchun xavf	Importchi uchun xavf	Asosiy qo'llash shartlari
Oldindan to'lov (Avans)	Importchi tovar jo'natilishidan oldin eksportchiga to'liq yoki qisman pul o'tkazadi.	Juda past	Juda yuqori	Eksportchi kuchli pozitsiyada bo'lganda, noyob tovarlar, yangi hamkorlar.
Ochiq hisob	Eksportchi tovar jo'natadi, importchi kelishilgan muddat (masalan, 30-90 kun) ichida to'laydi.	Juda yuqori	Juda past	Tomonlar o'rtasida uzoq muddatli yuqori ishonch va hamkorlik mavjud bo'lganda.
Bank o'tkazmasi	Bank vositachiligida bir hisobdan ikkinchisiga pul o'tkaziladi (odatda avans, tovar qabul qilingandan keyin yoki ochiq hisob bo'yicha).	O'rta (agar tovar jo'natilgan bo'lsa)	O'rta (agar avans berilgan bo'lsa)	Tezyurar, nisbatan arzon, o'rtacha ishonch darajasi.
Inkasso (Hujjatli inkasso)	Eksportchi banki orqali yuk hujjatlari importchi bankiga yuboriladi va faqat to'lov yoki veksel aksepti evaziga importchiga beriladi.	O'rta	O'rta	Iшонch darajasi o'rtacha, hujjatlar bank nazorati ostida, lekin to'lov kafolatlanmagan.
Akkreditiv (Hujjatli akkreditiv)	Importchi banki eksportchiga, belgilangan shartlar bajarilganda to'lovni kafolatlaydi.	Juda past	O'rta (bank komissiyalari)	Yuqori qiymatli bitimlar, ishonch past bo'lganda, bank kafolati talab etilganda.

Jadvalning tahlili

Ushbu jadval xalqaro hisob-kitoblarning turli shakllarini eksportchi va importchi uchun moliyaviy xavf, tomonlarning o'zaro ishonch darajasi va tranzaksiya xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tahlil qiladi:

✓ Xavf darajalari bo'yicha turkumlanish:

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, xalqaro hisob-kitoblar shakllari asosiy mezon – xavf darajasi bo'yicha keskin farqlanadi. Masalan, "Oldindan to'lov" eksportchi uchun eng xavfsiz, importchi uchun esa eng xavfli hisoblanadi, chunki tovar yetkazib berilmagan taqdirda importchi pulini yo'qotish xavfi ostida qoladi. Aksincha, "Ochiq hisob" importchi uchun eng qulay va xavfsiz, ammo eksportchi uchun eng katta xavf tug'diradi, chunki u tovar jo'natilganidan keyin to'lovni kutishga majbur bo'ladi.

✓ Banklarning o'ri va kafolatlar:

Hisob-kitob shakllari banklarning bitimga jalb qilinish darajasi bilan ham farqlanadi. Bank o'tkazmasi eng oddiy va bevosita usul bo'lib, bank faqat pulni bir hisobdan ikkinchisiga o'tkazish vositachisi vazifasini bajaradi. Inkasso usulida bankning o'ri kuchayadi – u yuk hujjatlarini nazorat qiladi va faqat importchi to'lovni amalga oshirgandan yoki vekselni akseptlaganidan keyin ularni beradi. Eng yuqori kafolatga ega bo'lgan akkreditiv usulida esa importchining banki (emitent bank) eksportchiga to'lovni kafolatlaydi, bu esa eksportchining moliyaviy xavfini minimal darajaga tushiradi.

✓ Qo'llash shartlari va amaliy ahamiyati:

Har bir hisob-kitob shakli o'zining qo'llash shartlariga ega. Yuqori ishonch va uzoq muddatli hamkorlik bo'lgan joyda ochiq hisob yoki bank o'tkazmasi samarali bo'lishi mumkin. Yangi hamkorlar yoki yuqori qiymatli bitimlarda esa, tomonlar moliyaviy xavflarni minimallashtirish uchun akkreditiv kabi murakkabroq va kafolatliroq shakllarni afzal ko'radilar. Bu, ayniqsa, eksportchi va importchi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri ishonch bo'lmagan hollarda muhim. Inkasso usuli esa o'rtacha ishonch darajasida va bank nazorati talab qilingan hollarda qo'llaniladi. Xalqaro hisob-kitoblarning har bir shakli o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega. Ularning to'g'ri tanlanishi xalqaro savdo bitimlarining muvaffaqiyatli yakunlanishi, moliyaviy tavakkalchiliklarni boshqarish va tomonlarning huquqiy manfaatlarini himoya qilish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu sababli, xalqaro savdo ishtirokchilari o'zaro munosabatlar, tovar xususiyatlari va bozor konjunkturasidan kelib chiqqan holda eng maqbul hisob-kitob shaklini tanlashi zarur

XULOSA.

Xalqaro hisob-kitoblar shakllari jahon savdosi va moliya tizimining uzluksiz ishlashini ta'minlovchi murakkab mexanizmdir. Ularning to'g'ri tanlanishi eksportchi va importchi o'rtasidagi moliyaviy tavakkalchiliklarni minimallashtirish, to'lovlarni o'z vaqtida amalga oshirish va tomonlarning huquqiy himoyasini ta'minlash imkonini beradi. Akkreditiv,

inkasso, bank o‘tkazmasi va ochiq hisob kabi shakllarning turkumlanishi tijorat bitimlarining o‘ziga xos xususiyatlari, tovarlarning xarakteri va tomonlarning o‘zaro ishonch darajasiga asoslanadi. Xulosa qilib aytganda, xalqaro bank amaliyotida hisob-kitob shakllarini optimallashtirish mamlakatning tashqi iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish va global iqtisodiyotga integratsiyalashuvini jadallashtirishda poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A., G‘aniyev Sh. Xalqaro valyuta-kredit va moliya munosabatlari tizimida hisob-kitoblarni tashkil etish: Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. 2018, 112-140-betlar.
2. Bekmurodov A. Sh., G‘afurov U. V. Xalqaro iqtisodiy munosabatlar: Jahon savdosi va xalqaro moliya tizimi bo‘yicha tizimlashtirilgan darslik. 2017, 184-210-betlar.
3. Jumaboyev T. J., Toshmatov Sh. A. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro moliya bozorlarida hisob-kitob shakllari: Oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. 2014, 256-282-betlar.
4. Malikov T. S., Haydarov N. H. Moliya: Davlat va xalqaro moliya tizimlari hamda moliya bozori bo‘yicha fundamental darslik. 2016, 420-455-betlar.
5. Rashidov R. A. Xalqaro valyuta-kredit munosabatlari va banklararo hisob-kitob amaliyoti: Nazariya va amaliyot bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. 2015, 145-174-betlar.
6. Shodmonov Sh. Sh., G‘afurov U. V. Iqtisodiyot nazariyasi: Bozor iqtisodiyoti va xalqaro moliya asoslari bo‘yicha kengaytirilgan darslik. 2010, 512-535-betlar.
7. Vahobov A. V., Ibrohimov A. T. Xalqaro moliya munosabatlari va xalqaro bank amaliyotida hisob-kitob shakllari: Oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. 2013, 305-334-betlar.
8. Yuldashev A. S. Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va xalqaro to‘lov tizimlarining huquqiy hamda iqtisodiy asoslari: Ilmiy monografiya. 2018, 92-120-betlar.